

Hermann Zoltán

A kétbalkezes varázsló és a médiumok az 1980-as évek magyar gyerekregényeiben

„Százaz” felsorolással kezdem, az 1980–1983 között megjelent gyerekregényekkel.

Akik a nyolcvanas években voltak gyerekek – én már nem: őrizgetek a *Kétbalkezesből*¹ egy családi, 2008-ban, utólag, a szerző által is dedikált példányt, amelynek az előlapján az áll, hogy 1983. július 1-jén én kaptam a könyvet, jutalomként a Nagykőrösi Konzervgyár KISZ építőtáborában végzett munkámért (igazából az esti gitározásokért), vagyis bőven gimnazista voltam; ez különben elgondolkodtató dolog, mert az évfolyamtársaim, akkori 16–17 éves fiúk között nagyon népszerű lett a könyv, idézgettünk belőle, fejből –, szóval, akik *gyerekek* voltak a nyolcvanas években, meg fognak lepődni a felsoroláson: olyan kultikus vagy az adaptációik miatt kultikussá vált gyerekregényeket fogok emlegetni, amiket, az emlékeik alapján, biztosan nem kötnének az 1980-as évek elejéhez.

1982-ben jelent meg Berkes Péter *Bezzeg a Töhötöm!* című regénye.² Berkes (Berkes Gábornak, a hetvenes évek gyerekszínésének, a későbbi popzenésznek az édesapja) a hatvanas évektől katonai rangban a Néphadsereg című lap újságírója volt. (Rövid ideig, a televízió és a Móra Kiadó szerkesztőjeként végzett munkái előtt, kezdőként, Csukás István is dolgozott a Néphadseregnél.) Berkes propa-

1 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983). (A Békés Pál által írt dedikáció: 2008.)

2 BERKES Péter, *Bezzeg a Töhötöm!* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982). (Ez a nálam lévő antikvár példány jutalomkönyv volt, a kiskőrösi Petőfi Általános Iskola 4. b osztályos tanulója, egy Gabriella nevű lány kapta „példás magatartásáért és szorgalmáért”, 1982. június 19-én.) A könyvnek létezett korábban egy forgatókönyv-változata, ebből készült 1977-ben az azonos című, 46 perces ifjúsági film, Somhegyi Béla rendezésében, Victor Máté zenéjével.

gandisztikus katonanovellákat írt, 1969-ban jelent meg a később filmváltozatban is népszerűvé vált ifjúsági regénye, *Az öreg bánya titka*,³ amit a szintén megfilmesített *Utánam, srácok!* követett 1975-ben.⁴ (Berkes Gábor is játszott ebben a sorozatban.) Legjobb ifjúsági regénye az 1986-os *Fűre lépni veszélyes!*⁵ Berkes 1982-ben, amikor a *Bezzeg a Töhötöm!* megjelent, a kormány Tájékoztatási Hivatalánál dolgozott. 2022-ben halt meg.

Szintén 1982-ben jelent meg Rónaszegi Miklós (a Móra Kiadó Delfin könyvek sorozatának volt alapító szerkesztője és termékeny szerzője) *A gézengúzok meg az idegenforgalom* című regénye,⁶ amiből 1984-ben forgattak tévéfilmet *Kis-maszat és a gézengúzok* címen.⁷ Rónaszeginak ez a könyve már a tizennyolcadik ifjúsági regénye volt. A *gézengúzok*-regénysorozat 1991-ig még három folytatással bővült: *A gézengúzok a Balatonnál*, *A gézengúzok a Hortobágyon* és *A gézengúzok az Alpok alján* című részekkel.⁸ Rónaszegi Miklós Berkes Péterrel egyazon évben, 2022-ben halt meg.⁹

3 BERKES Péter, *Az öreg bánya titka* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969). A regényből forgatott, 30 perces epizódokból álló, ötrészes tévéfilmsorozatnak (1973) szintén Berkes Péter volt a forgatókönyvírója, a filmsorozatot Fejér Tamás rendezte, Békés József volt a sorozat dramaturgja. A kor legtöbbet foglalkoztatott gyerekszínészei, Losonci Gábor, Jelisztratorv Szergej és Kovács Krisztián voltak a film főszereplői. Érdekeség, hogy a kalandos történet zenéje kölcsönvevett zene: egy francia filmklasszikusnak, a 60–70-es években nálunk is közkedvelt, *kvázi-ifjúsági* filmek (id. Alexandre Dumas-adaptáció!), az 1964-ben, Alain Delon főszereplésével forgatott *A fekete tulipán* (*Le Tulipe Noir*) című filmnek a zenéje (Gérard Calvi volt a komponista) hallható *Az öreg bánya titka*ban.

4 BERKES Péter, *Utánam, srácok!* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975). A 30 perces epizódokból álló, hatrészes ifjúsági tévéfilmsorozatot szintén Fejér Tamás rendezte, Berkes Péter forgatókönyvéből. A film főbb gyerekszerepeiben ugyanúgy Losonci Gábort, Jelisztratorv Szergejt, Kovács Krisztiánt láthatjuk, de Berkes Gábor és Kiss Gabi is játszik a filmben. (Losonci kivételével mind a négyen játszottak Bácskai-Lauró István 1973/74-es Csukás-adaptációjában, a *Keménykálap és krumpliorr* című sorozatban.) Fejér Tamás két említett filmjének szereplőgárdája, képi világa, a forgatás *know-how*-ja annyira megegyezik, hogy bizony hajlamosak vagyunk, egykori rajongó, gyerek-tévénézők összekeverni a két filmsorozat cselekményelemeit!

5 BERKES Péter, *Fűre lépni veszélyes!*, ill. SAJDIK Ferenc (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986).

6 RÓNASZEGI Miklós, *A gézengúzok meg az idegenforgalom* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982).

7 A filmváltozat 1984-ben készült, Markos Miklós rendezésében.

8 RÓNASZEGI Miklós, *A gézengúzok a Balatonnál* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986); RÓNASZEGI, *A gézengúzok a Hortobágyon* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1988); RÓNASZEGI, *A gézengúzok az Alpok alján* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1991).

9 Rónaszegi Miklós 2020-ban az Emberi Erőforrások Minisztériuma által alapított Herczeg Ferenc-díj második kitüntetettje volt.

1982-es Katkó István *Telefon-papa* című regénye,¹⁰ amiből Haumann Péter, Halász Judit, Csákányi László főszereplésével és Andris szerepében a ma színházi rendezőként dolgozó Léner Andrással még ugyanebben az évben tévéfilmet forgattak.¹¹ Alighanem előbb készült az éppen nyugdíjba vonuló Katkó forgatókönyve – 1958-tól volt a Magyar Televízió irodalmi rovatának vezetője, majd főmunkatársa –, és ebből íródott a kisregény.

1983-ban jelent meg az akkor harmincas éveiben járó Nógrádi Gábor *Hecseki és a gyermekrablók* című ifjúsági regénye.¹² Nógrádinak – aki azóta harmincnál több gyerekregényt jegyez, írt tankönyvet, zanzásított több klasszikust, készített filmforgatókönyveket – ez volt az első igazi sikert hozó munkája: korábban verseskötetei jelentek meg, és az Új Tükör című kulturális hetilap újságírója volt. 1985-ben készült a *Hecsekiből a Gyerekrablás a Palánk utcában* című film,¹³ aminek szintén Léner Andris volt az egyik főszereplője.

1981-ben írta meg saját 1968-as regényének, a Sirály könyvek sorozatában megjelent *Szeleburdi család*nak a forgatókönyvét Bálint Ágnes,¹⁴ és még ebben az évben be is mutatták a tévében a filmet, majd 1987-ben a folytatását.¹⁵ Bálint Ágnes a kezdetektől, 1958-tól a Televíziónál dolgozott, 1986-ban ment nyugdíjba.

1980-as még Nemere István *A fantasztikus nagynéni* című kult-gyerekregénye:¹⁶ ez is egyfajta irodalmi debüt volt, a könyv a Delfin sorozatban jelent meg

10 KATKÓ István, *Telefon-papa* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982).

11 A *Telefonpapa* (sic!) című, 82 perces ifjúsági tévéfilmet Mihályfy Sándor rendezte.

12 NÓGRÁDI Gábor, *Hecseki és a gyermekrablók* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1983).

13 A filmet Mihályfy Sándor rendezte, a felnőtt főszereplő a Hecseki Boldizsár rendőr alhadnagyot alakító Koltai Róbert volt. A film címe eredetileg *Gyerekrablás a Kakas utcában* lett volna, csak a film vágásánál vették észre, hogy több snittben is látszanak a forgatási helyszín, a XV. kerületi, rákospalotai Palánk utca utcátáblái. A regény 1985 utáni kiadásai, a film címét kölcsönvéve, *Gyerekrablás a Palánk utcában* címváltozatban jelentek meg. Hecseki Boldizsár alakja még egy Nógrádi-regényben bukkan föl, az 1987-es *Hecseki és a kedves betörők*ben. Vö. NÓGRÁDI Gábor, *Hecseki és a kedves betörők* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987).

14 BÁLINT Ágnes, *A szeleburdi család*, Sirály könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969).

15 A MAFILM Dialóg Filmstúdiója által jegyzett filmet Palásthy György rendezte. A folytatás, a *Szeleburdi vakáció* című gyerekfilm-vígjáték forgatókönyvét a rendező, Palásthy György írta, Bálint Ágnes és Újhelyi János (*A tanú*, *A szerelem*, *A szerelmes biciklisták* stb. című filmek forgatókönyveinek társszerzője) közreműködésével. A filmnek könyvváltozata nincs, a *Szeleburdi család* karakterei jelennek meg az 1987-es folytatásban is, de szinte minden korábbi filmszereplő helyére új színészt kért fel a rendező.

16 NEMERE István, *A fantasztikus nagynéni*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980).

eredetileg! Nemere azóta inkább példátlan termékenységgű és kétes hírnevű sci-fi írónak számít, különféle álneveken 750-nél több könyve jelent meg. *A fantasztikus nagynéniből* is film készült 1986-ban, az akkor már nagybeteg Ruttkai Éva főszereplésével.¹⁷

A felsorolásból kitűnhet, hogy a nyolcvanas évek elejének magyar „fűs” gyerekregényeit – és akkor még nem is vettük számba a rádiójáték műfaját¹⁸ – rövid időn belül filmre adaptálták, követve a *Keménykalap és krumpliorr* és a *Le a cipővel!* című Csukás-filmek 70-es évekbeli sikerét;¹⁹ vagy ilyen az *Égigérő fű* című Janikovszky Éva-film, aminek az eredetileg 1970-ben írott könyvváltozata, a *Málnaszörp és szalmaszál* a film 1979-es megjelenése után váltott címet.²⁰ Kétségkívül voltak olyan sikertelen megfilmesítések is, amelyek nem váltak nemzedéki alapélményekké, mint például a hatvanas évek végéről a hetvenes

17 A filmet Katkics Ilona rendezte, Markos Miklós és Békés József voltak a film dramaturgjai. A főszerep, Amália néni szerepe volt (az 1988-ban bemutatott *Küldetés Evianba* című film egy epizódszerepét leszámítva) Ruttkai Éva utolsó filmszerepe, Ruttkai 1986. szeptember 27-én halt meg. A film gyerekszerepei közül Csabát játszotta Madaras Gergely, aki jelenleg a liège-i Királyi Filharmonikus Zenekar igazgató-karmestere.

18 Tizenhárom (!) évadot élt meg például László Endre *Sziriusz kapitány* című tudományos-fantasztikus ifjúsági rádiójáték-sorozata, 1977 és 1989 között kerültek adásba az egyenként öt epizódból álló évadok. László Endre *Sziriusz kapitányából* hatrészes könyvsorozat is megjelent 1981 és 1986 között. 1969-től 1977-ig futott a szintén László Endre által rendezett *Mikrobi* című sorozat – Botond-Bolics György mérnök és Bálint Ágnes írta az egyes részeket – hét évada. (Sziriusz kapitánynak és Mikrobinak is Csákányi László adta a hangját.) A *Mikrobiból* 1976-77-ben tizenhárom részes rajzfilmsorozat készült Mata János rendezésében, a Pannónia Filmstúdióban. A *Mikrobiból* nem készültek könyvek.

19 A *Keménykalap és krumpliorr* című Csukás-regényből még a megjelenés évében film készült, 1974-ben vetítette a Magyar Televízió. A filmet Bácskai Lauró István rendezte, Kovács Krisztián és Berkes Gábor gyerekszínészek is játszottak benne. A *Le a cipővel!* című 1976-os filmet Szabó Attila rendezte Csukás István *Nyár a szigeten* című ifjúsági regényéből. A harmadik, a Delfin könyvek sorozatában, Rónaszegi Miklós szerkesztése alatt megjelent Csukás-regénynek, a *Vakáció a halott utcában*-nak is van filmváltozata, 1979-ből, Palásthy György rendezésében. Ez utóbbi az elrontott filmadaptációk közé tartozik, a könyv utánozhatatlan, elégikus elbeszélői hangja eltűnik a filmben, és a film a lakótelepi építkezés szaniterjeit és más szerelvényeit fosztogató munkások és orrgazdák leleplezésének lapos történetét adja elő. Vö. CSUKÁS István, *Keménykalap és krumpliorr*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1973); CSUKÁS István, *Nyár a szigeten*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975); CSUKÁS István, *Vakáció a halott utcában*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1978).

20 JANIKOVSZKY Éva, *Málnaszörp és szalmaszál*, ill. RÉBER László (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970). Az *Égigérő fű* címen bemutatott filmváltozatot Palásthy György rendezte, 1979-ben.

évek végére áthelyezett Mándy-klasszikus, a *Csutak a mikrofon előtt* (1977).²¹ A regények filmes adaptációi jól vagy kevésbé sikeres módon az olvasói imagináció vizuális kiterjesztéseként – ma már tudjuk – egy olyan látvány-univerzumot rögzítettek az 1970-1980-as évekről, amely az újraolvasás során mentális képként idéződik fel az olvasóban. Valószínűleg élesen elkülönül a regények esetében az az olvasói élmény, amelyben a befogadó még személyes emléknymokkal is rendelkezik a kor topográfiai és tárgykulturájáról, és annak az olvasónak a „fantáziája”, aki már csak az egykorú, pár év különbséggel forgatott filmadaptációkból ismeri meg ezt a vizuális környezetet. De az említett példák között megfigyelhetjük azt is, hogy esetenként az előbb elkészült filmes vagy rádiós produkciókból készül könyv: ez a megoldás, különösen a gyerek-, kiskamasz-olvasóknál azt a jelenséget teszik olvasásélménnyé, hogy a film vizuális elemeit tudják használni az olvasás imaginatív műveletei során,²² vagy egyenesen a hangfelvételeken, filmekben megszólaló színészek hangján hallják az olvasott szöveg dialógusait.

Milyen hatásai lehettek ennek? Az, hogy a 80-as évek elejének gyerektörténetei egyszerre több médiumban jelentek meg, biztosított a késő kádárkori kultúrában egy addig nem tapasztalt, komoly mediális jelenléte, megkettőzött médiafelületet az írók/forgatókönyvírók számára. Másfelől a párhuzamos médiumokban megjelenő történetekkel, karakterekkel a csak olvasásra épülő befogadói tapasztalatnál (tapasztalatszerzésnél) összetettebb értelmezői mintákat is adott a gyerekbefogadóknak. Biztos vagyok abban, hogy a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején született generációk kreatív készségeit ez a jelenség a későbbiekben is meghatározta.

21 MÁNDY Iván, *Csutak a mikrofon előtt*, Sirály könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970). Az 1977-es filmadaptációt Katkics Ilona rendezte. Mándy gyerekregényeinek lirizáló fantasztikumát, metaforikusságát a Várkonyi Zoltán által 1961-ben rendezett *Csutak és a szürke ló* című, fekete-fehérben forgatott film tudta megközelíteni – 1959-ben jelent meg az azonos című Mándy-regény –, ennek a forgatókönyvét Mándy és Kézdi-Kovács Zsolt írták, operatőre pedig az innovatív képi megoldásokkal kísérletező Hildebrand István volt.

22 „A szövegjáték soha nem olyan előadás, amelyet az olvasó pusztán szemlél, mert az elérhetetlen »tükörvilág« túlon túl vonzó. Olyan játék ez, amelyet minden olvasónak a maga egyéni módján kell játszania. [...] Az eredmény tehát pusztá pótlék [supplement]. Abban különbözik a szöveg lehetséges szándékától, hogy azt tekintjük a szöveg jelentésének is. Ezzel szemben a szövegjáték csak az ilyen pótlékokat kitermelő mátrix lehet, hiszen a jelentés nem eredhet jelentésből.” Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 332. Az imaginárius iseri definíciói amúgy kimondottan közel állnak – a felsorolt példáinon látjuk, akár az ifjúsági szövegekben is – az olyan szövegekhez, amik nem egyszerűen médiumo(ka)t tematizálnak, de az olvasással, az olvasás összetett módozataival voltaképpen a folyamatos médiumváltásokból következő (iseri) értelmezői szövegjátékokat is reprezentálják.

Békés Pál 1983-as *A kétbalkezes varázslójának* nem filmes, hanem színházi karrierje lett – jóllehet az első kiadásnak a történet fantasztikus elemeit megjelenítő, Sajdik Ferenc által készített illusztrációiból akár egy rajzfilmsorozat is készülhetett volna. Nem véletlen, hogy ezt emlitem, hiszen a Csukás–Sajdik–Dargay-féle *Pom Pom* rajzfilmsorozat is ugyanebben az időben, 1979–1981 között került műsorra a Magyar Televízióban.²³

A kétbalkezes 1983. december 8-án mutatta be a Játékszín Vándorfi László rendezésében, Várhelyi Terézszel Éliás Tóbiás és Tahí Józseffel Fitzhuber Dongó szerepében, egy évvel később pedig Kecskeméten rendezte meg Vándorfi a darab zenés változatát.²⁴ Vagyis elképzelhető, hogy – mivel a színlapok nem tüntetik fel, ki volt a két előadás dramaturgia – az előadások szövegválogátóját is Békés Pál írta, nem sokkal a regény megjelenése után, vagy már azzal egyidőben. A könyv nem is a Móránál, ahol Békés akkori gyerekirodalmi mentora, Janikovszky Éva dolgozott, hanem a Minervánál jelent meg.²⁵ A Minerva a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó „brandje” volt, a Magyar Rádió és Televízió ismeretterjesztő, kulturális és irodalmi kiadványai jelentek meg itt: a könyv tehát kiadói oldalról is ennek az országos, audio-vizuális „tartalomszolgáltatóknak” a segítségével került az olvasókhoz.

Vándorfi László színrevitelét jól fogadta a korabeli kritika: pedig egy másik, legendás gyerekszínházi előadás, Csukás István Tímár Béla által rendezett

23 Csukás Istvánnak 1979 és 1988 között tizenhárom *Pom Pom* mesekönyve jelent meg, Sajdik Ferenc illusztrációval, 1999-ben egy *Pom Pom összes* is, majd még két újabb epizód a 2000-es években. 1978-ban és 1981-ben egy tizennégy és egy tizenkét epizódból álló, részenként 8 perces rajzfilmsorozatot készítettek Dargay Attila rendezésében.

24 A Játékszín előadásán a főszereplők kivételével a színészek több karaktert is játszottak, Botár Endre egyenesen ötöt (Csikorgó Csőkorgó, Újságárus, Ajtó, Kuka, egy férfi). Ez nyilvánvalóan a gyerekszínház „alacsony költségvetésű” hagyományait is követte, ugyanakkor a rendező színházesztétikai játékká is tudta tenni az adottságokat: a gyereknéző ugyanis lelkesen azonosítja a színpadon lévőt a jelmezzel, a karakterre kidolgozott hanghordozással, vagyis nem minden esetben veszi észre, hogy a különböző karaktereket ugyanaz a színész játssza. Másfelől, ha észreveszi a szereposztás mögötti ironikus tartalmat, az eljátszott karakterek között a gyerek-néző valamiféle metaforikus ironiát is képes érzékelni (mint például Botár Endre karakterei esetében). Az 1984. november 16-án bemutatott kecskeméti előadást zenés előadásnak hirdették. Vándorfi a kecskeméti rendezésében az Újságárus, Ajtó, Kuka epizódszerepeket továbbra is egy színészre bízta, Perényi Lászlóra, de Csikorgó Csőkorgót egy színész, Fabó Györgyi játszotta, ő volt az Étekfogó is. Ld. *Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Színházi Adattár*, hozzáférés: 2024.05.12, <http://resolver.szinhasztortenet.hu/collection/OSZMI39761>, illetve <http://resolver.szinhasztortenet.hu/collection/OSZMI37536>

25 Janikovszky 1981–1982-ben, a Mórával párhuzamosan a Minerva könyveit is szerkesztette.

Ágacs-kájának volt a bemutatója ugyanezekben a hetekben. A gyerekszínházi előadások között szokatlanul hosszú, két és fél órás előadást dicsérte Molnár Gabriella az *Esti Hírlapban*.²⁶ Egy magát A. L.-ként jegyző kritikus rajong Várhelyi Teréz játékaért, és reményét fejezi ki, hogy nemcsak a Játékszínben, hanem a vidéki színházakban is játsszák majd a darabot.²⁷ Az *Élet és Irodalomban* Iszlai Zoltán ír kettős kritikát (Páskándi Géza *A királylány bajusza* című, Meczner János által rendezett gyerekszínházi előadás):

A békésebb körülményekről eszmélkedő Békés Pál darabjának tétje nem a szörretlen igazság küzdelmes érvényesítése, hanem az, hogy szeretetreméltó hőseinek egy nagyon is időszerű nevelődési dilemmát kell megoldaniuk. A mai panel-lakó gyerekek fő gondja nem az, hogy miye van a királylánynak,²⁸ hanem hogy van-e még egyáltalán mese és a hozzátartozó királykisasszony, meg udvartartás, ahol az a sok régi regényes dolog megtörténhet. A kérdést bizonyos Fitzhuber Dongó lakótelepi kezdő varázsló és barátja, az említett hálórúhás Éliás elméletileg nem tudja dűlőre vinni. Ezért folyamodnak a materialista ízü csináld magad kísérletezéshez és fölfedezéshez, melynek során mind közelebb jutnak a megismerés teljességéhez és ez a darab.

Kétségtelenül münchenhauseni gesztust alkalmaz tehát a kitűnő színpadérzékű szerző [...].²⁹

Az ÉS következő számában a szerkesztői üzenetek rovatban pedig ez olvasható:

KÓSA JUDIT. BUDAPEST. Azt hozza tudomásunkra friss hangú levelében, hogy, „az én szememben az A. A. Milne és Lázár Ervin számára fenntartott pulpitusra felkapaszkodott Békés Pál is”, majd kifejti, hogy a fiatal szerző *A kétbalkezes varázsló* című modern meseregényével érdemelte ki ezt a megtisztelő helyet. Hogy mennyire egyetértünk, azt tanúsítja január 27-i számunk művészeti

26 MOLNÁR Gabriella, „A kétbalkezes varázsló: Bemutató a Játékszínben”, *Esti Hírlap* 28, 292. sz. (1983): 2.

27 A. L., „A kétbalkezes varázsló”, *Film, Színház, Muzsika* 28, 4. sz. (1984): 20.

28 Az említett Páskándi-darab címével élcelődik a kritikus!

29 ISZLAI Zoltán, „Két magyar eredeti”, *Élet és Irodalom* 28, 4. sz. (1984): 13.

rovatában megjelent cikk, amely A kétbalkezes varázslóból készült, nem véletlenül hasonló című mesejáték Játékszínbeli előadását méltatja. Ajánljuk figyelmébe a darab megtekintését is. Biztosak vagyunk benne, hogy nem bánja meg.³⁰

A Pedagógusok Lapja interjút közöl *A kétbalkezes és a Lakótelepi mítoszok* megjelenése kapcsán Békés Pállal.³¹ A Új Tükör című kulturális hetilapban Ökrös László kiskritikáját így zárja: „A játék szellemes, sokszínű, kedves. Kivéve a történet ügyetlen és elnyújtott lezárását. Az elmaradhatatlan, s ez esetben kissé didaktikus tanulság kedvéért az előadás, sajnos, mintha kétszer fejeződne be.”³² De van ennél negatívabb értékelés is: Nánay István a Színház 1984. szeptemberi számában, az 1983/84-es évad gyerekszínházi előadásairól írt összefoglalójában így ír Békés Pál és Vándorfi László darabjáról:

A kétbalkezes varázsló [...] az egész az írói-tervezői-rendezői és színeszi felületesség riasztó példája. Ennek az előadásnak a létrehozói nem tekintették egyenrangú partnerüknek ifjú nézőiket, s ebben a legkevésbé a színészek hibáztathatók, hiszen a kitűnő társulat jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekezett lelket lehelni a képtelenül bárgyú történet kiagyalt és papirosízű, bár mainak szánt figuráiba.³³

Ökrös és Nánay kritikája egyrészt része a korabeli színházkritikai rituálénak, hiszen a közvetlenül a bemutatók utáni beszámoló kritikák „mínuszos” megállapításaiban alig, inkább a tekintélyt szerzett szakírók pár hónappal később írt összefoglaló munkáiban volt tere megszólaltatni a kritikus hangokat. Másfelől az is érdekes, hogy a vidéki sajtóban, a kecskeméti bemutató után alig írnak a darabról, a pesti kritikusok megállapításait a helyi sajtó helyben hagyó hallgatása kíséri. Csak egy interjú olvasható a Petőfi Népeben Vándorfi László bemuta-

30 [N.N.], „Szerkesztői üzenetek”, *Élet és Irodalom* 28, 5. sz. (1984): 2. A szerkesztők üzenete valószínűleg az akkor még középiskolás Kósa Juditnak, a Népszabadság későbbi kulturális újságírójának, rovatvezetőjének szól.

31 SZENTMIHÁLYI Viktor, „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”, *Pedagógusok Lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.

32 Ökrös László, „A kétbalkezes varázsló”, *Új Tükör* 21, 1. sz. (1984): 3.

33 NÁRAY István, „Előadások – gyerekeknek”, *Színház* 17, 9. sz. (1984): 37–42, 42.

tó-terveiről.³⁴ Vándorfi feladata volt ebben az időben, úgy látszik, a kecskeméti Katona József Színházban a *nézőcsalogató* műsorterv kialakítása, hiszen ez az évad volt Jancsó Miklós és Hernádi Gyula színház történetileg nagyon fontos, de a közönség ellenérzéseit is kiváltó közös igazgatóságának időszaka. Nánay kritikája azért is érdekes, mert mintha nem érzékelné a gyerekszínházi szcena átalakulásának jeleit – a gyerekirodalmi kánonváltás jeleit igazán nem kérhetjük rajta utólag számon –, pontosabban a színház tradicionális medialitása felől tekint arra a témára, és arra az új gyerekszínházi „filozófiára” (ennek éppen a fiatal Meczner János a legeredetibb képviselője az 1980-as évek elején), amik pedig jól láthatók voltak *A kétbalkezes* tematikai komplexitásában, és Vándorfi ezt kibontani igyekvő színrevitelében.

Túl azon, hogy a példák alapján is látszik, milyen fontos szerepe volt a 70-80-as évek fordulóján írt gyerekregények adaptációinak abban – pedig tényleg csak egy töredékét említettem meg az ekkor megjelent munkáknak –, hogy ezek a gyerekirodalmi művek több figyelmet kaptak a csak könyvalakban megjelent gyerekregényekhez képest, ez (az egyszer majd megírandó gyerekirodalom-történetben) a kanonizációnak egy új modelljét rögzíti. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy mennyire meghatározó a ma már felnőtt, egykori első olvasók közvetítő, „transzgenerációs” munkája abban, hogy a regények a 2000 körül születettek olvasmányai közül sem koptak ki: észre kell vennünk, ezeknek a műveknek nem csak a kanonizálódási folyamatai vagy a sikere köthető az irodalmi médiumokon kívüli jelenlétükhöz. (Konkrétan persze a késő Kádár-korszak két televízió- és három rádiócsatornát számláló, igen szűkös, de ma már nehezen elképzelhető ismertséget hozó tömegmédiumai, később pedig, a 90-es évektől nyitottabbá váló televíziózás gyerek- és nosztalgia-csatornáit biztosították ezeknek a gyerekirodalmi kultusztárgyaknak a folyamatos jelenlétét.) Ami fontos tehát: nemcsak a kánonképződést segítették a tömegmédiumok, de közelebbről nézve mindegyik említett gyerekregénynek *témája is az irodalmon túli médiumok működése, jelenléte az egyes történetekben.*

A filmes, rádiós vagy színházi médiumokban való jelenlét mögött, rejtetten, meghúzódhatott egy kifejezetten pozitív, gyerek- vagy családpedagógiai szándék is. Már a hetvenes évektől a rádió és a televízió gyermekműsorainak szerkesztői (Katicks Ilona, Fésűs Éva, Bálint Ágnes és mások), a *Családi kör* című műsorfolyam

34 H. N., „Kétféle Drakula – Megtalálják-e a mesét? Beszélgetés három bemutatóról”, *Petőfi Népe* 39, 267. sz. (1984): 5.

példázatos rövidfilmjeit követő stúdióbeszélgetések résztvevői (Kelemen Endre, Ranschburg Jenő),³⁵ a gyerekirodalmat kiadó Móra szerkesztői (Kormos István, Janikovszky Éva, Rónaszegi Miklós) olyan médiatartalmakat állítottak elő, amelyek a gyerekeket önálló döntésekre, önálló közösségeket létrehozni képes egyéniségekként mutatták be, olyan gyerekekként, akik a hivatalos, ideologikus, az iskolarendszerhez képest alternatív, saját mikrokultúrát, saját nyelvet képesek létrehozni, a Kádár-korszak túlszabályozott, felnőtt viselkedésmintáihoz képest újszerű, kísérletező, a dolgokra rákérdező gondolkodásmódot és észjárást képviselnek.³⁶ A magyar tömegmédiák szerkesztőségei, a magyar gyerekirodalom szövegei (legalábbis az a része, amit eddig emlegettem) a 70-80-as évek fordulóján sokkal innovatívabb pedagógiai programot képviseltek, mint amit a korszak átlagsaládjában (ezt a szociografikusan hitelesen megjelenített nevelési tradíciót egyik említett regény vagy film sem mulasztja el kinevetetni), vagy a korszak szocialista ideológiát levetközni nem merő vagy nem képes átlag-iskoláiban ekkoriban tapasztalni lehetett. Az említett gyerekgregények gyerekkarakterei nem fogadják el a felnőttek tekintélyét, a felnőttek irányítását, ezért olyan gyakoriak ezekben a történetekben a vakációs szituációk. (A felnőttek irányította világból való kilépést legnyilvánvalóbban Csukás vázolja fel még a hetvenes években a *Nyár a szigeten*-ben.) Ez már nem a Matula bácsi-szerű irányító-tanító felnőttek világa, a gyerekek itt csak azokkal a felnőttekkel hajlandók együttműködni, akik komolyan veszik őket, akik a segítőtársaik lesznek a problémáik megoldásában, akik képesek *együtt játszani* velük: ilyen a közös játékra „rávehető” Éva néni, a 6.b új osztályfőnöke a *Bezzeg a Töhötöm!*-ben; ilyen Stefcsik bácsi, a nyugalmazott órásmester a *Telefon-papá*-ban, ilyen a Dél-Amerikából hazatelepülő fantasztikus nagynéni, a gézengúzok taxisa, vagy Hecseki Boldizsár rendőr alhadnagy. *A kétbalkezes* Fitzhuber Dongója is ilyen segítőtársa Éliás Tóbiásnak.

Fitzhuber Dongó és Éliás Tóbiás különleges, az előbbi példákat idéző viszonya hozza létre voltaképpen a regény fantasztikumát – kettős csavarral. *A kétbalkezes* narrációjának egyik célja a lakótelepi gyerekek szociografikusan megfigyelt

35 Ranschburg Jenőnek, a legendává vált gyerepszichológusnak és tévés személyiségnek a *Családi kör* című televíziós műsorfolyam témáiról szóló önálló könyve is megjelent. RANSCHBURG Jenő, *Családi kör* (Budapest: Minerva/RTV Kiadó, 1977).

36 Ennek a sajátos nyelvi kreatitásnak, fókuszának volt revelatív erejű példája nálunk a svéd gyerekkersekké antológiájának megjelenése 1975-ben. Britt G. HALLQVIST, Ingrid SJÖSTRAND és Siv WIDERBERG, *Ami a szívedet nyomja*, ford. TÓTFALUSI István (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975).

környezetének folyamatos paródiává hangolása, de – másképpen – a nyolcvanas évek elejére alaposan megváltozott társadalmi, pszichológiai és irodalmi gyerek- és felnőttkarakterológiák ironikus fantasztikumként való újraírása is. Fitzhuber kétszer meg is sértődik a regényben, amikor a kisfiú „segítőjeként” mutatja őt be. Dongó nem *hőse* a „foglalkozására” utaló címet viselő regénynek, hanem – proppi értelemben is – *segítőtársa* az igazi hősnek, Éliás Tóbiásnak. A kisfiú csak ezt rögzíti az ötödik fejezet végén, és később is, a varázslónak kicsit rosszul eső megszólalásaival:

– Gyerünk, hű varázslóm, munkára fel!

Fitzhuber Dongó elhúzta a száját, a »hű varázslómat« azért túlzásnak találta. Persze, nem fontos. Fő, hogy úgy látszott: igazi munka vár rájuk, olyan, amit legszebb álmaiban sem remélt, mióta a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelepre került. Megrántotta a hátizsák szíját, s csak annyit mondott:

– Rajta!³⁷

– Találj ki valamit, drága Dongó – súgta kétségbeesetten Éliás Tóbiás.

– Drága Dongó? És nem »hű varázslóm«? Micsoda stílusváltozás – jegyezte meg a varázsló epésen.

– Nnnnaaaaa... drága Dongó... Bocsánatot kérek, csak találj már ki valamit!³⁸

– Munkára fel, hű varázslóm!

Dongóban berzenkedett az ellentmondás, nem szerette, ha Éliás Tóbiás fölényesre vált, és ráadásul mindig társaságban. De nem szólt. Mély lélegzetet vett. Akkor most rajtam a sor – győzködjte magát – Rajta-rajta. Nosza. Gyerünk. Hajrá!³⁹

Pontosabban, a külső történetnek Fitzhuber Dongó a főhőse, hiszen róla szól az „egész” regény, de a belső, kereső típusú „saját” mesének Éliás Tóbiás a hőse,

37 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 51.

38 Uo., 90.

39 Uo., 138.

vagyis Fitzhuber ebben a belső történetben kénytelen a meseregény egészéhez képest szerepkört váltani. A segítő pedig – ez a mesei/irodalmi varázsló-szerepkör sajátossága – igazából mediátor, a helyszínek, az idő, a szituáció és a beszéd-módok vagy éppen a lehetséges médiumok közötti váltások irányítója, egyfajta kalandmester.

Ahogy már említettem, a 80-as évek eleji gyerek- és meseregényeknek nemcsak a megjelenését érinti a mediatisztált környezet, a társmédia használatát nemcsak a reformpedagógiai (iskolai és családi) üzenetek közvetítése, valamiféle korabeli, és ügyesen elrejtett érzékenyítés indokolja, de külön-külön, az egyes szövegek témáit tekintve is a médium-használat technikai és szimbolikus problémáit ismerhetjük fel bennük. (És nem csak azért, mert a korabeli, a szocialista korszakhoz köthető médiumok munkatársai a szerzők!)⁴⁰

Berkes Péter *Bezzeg a Töhötöm!*-jében a gyerekek maguk mellé állítják, saját játszóterükké teszik az eleinte undok, fiatal osztályfőnököt, Éva nénit – médiumként pedig, Éva néni „átnevelésében” a sajátosan megszólaltatott hangszereket, és a Töhötöm iskolával folytatott vetélkedést, versenyt használják. Igaz, hogy dramaturgiailag fontos helyen jelenik meg a *kaputelefon* is, mint a nyolcvanas évek elején újdonságnak számító médiatechnikai eszköz.

Nógrádi Gábor *Hecseki és a gyermekrablók* című munkájában – ami persze egy ál-gyerekrablás, a főhős csak elrejtőzik az ellenszenves mostohaapa-jelölt elől, és kamionsofőr apjához igyekezne eljutni. A gyerekeknek segítő fiatal alhadnagy a rendőrség információs hálózatát, az URH-kocsik adó-vevő frekvenciáit és a keresett Kondor Lajcsika fotóját minden rendőrrésre és határállomásra közvetítő telex-gépeket használja, sokszor illegálisan.

A gézengúzok és az idegenforgalomban a gyerekek a taxisok CB-rádiója (eredetileg Citizen's Band Radio) nélkül, a nem központosított, hanem a rádióhasználók szabad hálózataként működő technikai médium nélkül nem tudnák követni, majd megtalálni az elvesztett Kismaszat külföldi turista szüleit. (Itt egy szabad kommunikációs hálózat bizonyul hatékonyabbnak a központilag irányított világ információs rendszerénél, amely az önálló, a hatalmi központokból nem vagy csak nehezen ellenőrizhető kommunikáció lehetőségének illúzióját kelti a korabeli olvasókban.)

⁴⁰ Szigorúban véve nem is pusztán *szakmai* közösség volna az említett könyvek, adaptációk alkotói között – és erre utalni is próbáltam a korábbiakban –, de mintha egy összefüggő szubkulturális hálózatot látnánk itt kirajzolódni, a médiában és a médiumoknak dolgozó, lazán kapcsolódó ismeretségi körökből kerülnének ki a korszak gyerekkultúrájának legaktívabb szereplői.

A *Telefon-papa* története ma már teljesen abszurdnak hat, ez a mobil-világ előtti korszak. Ráadásul ma már elképzelhetetlen, hogy mennyire, még a szocialista országokkal való összevetésben is elképesztően alacsony volt a nyolcvanas évek elején a „vonalas” telefonhálózat kiépítettsége Magyarországon.⁴¹ Óriási dolog volt saját lakástelefonnal rendelkezni – ráadásul az újságíró apuka és Andris is telefonfüggő. Andrist telefonon instruálják, nevelik a folyton dolgozó szülők, a telefonmesemondó mond nekik mesét (persze, egy téves tárcsázás miatt ez is valaki más lesz, nem a mesemondó), Andris telefonon keresztül beszélget a szemközti erkélyen unatkozó Stefcsik bácsival, és egy másik téves kapcsolat után gonosz kis tréfát űz egy eladásra meghirdetett zongora miatt telefonáló úrral. (Itt sokféle áthallást figyelhetünk meg Karinthy Ferenc *Bösendorfer* című színdarabjának dialógusaival.)⁴² Amikor végül a család új helyre, nyugalmasabb környékre költözhet, kiderül, hogy az új lakásban nincs telefon, az addiktív apa és Andris ezért a kislány műanyag játéktelefonján kezd el ordítva telefonosdit játszani a két szomszédos szobában (itt pedig a *Meseautó* című film híres jelenete, Kabos Gyula magánszáma a „*Lovasberény! Tessék kilépni!*” idéződik meg, különösen a filmváltozatban, Haumann Péter elképesztő improvizációjában, tudniillik a filmbeli dialógus kidolgozottabb a regény szövegénél).

A *Szeleburdi család*ban a biológus apa írógépe a médium, a folyton készülő nagy tudományos mű a soha be nem teljesülő ígéret – sok mindenre. Például a szomszéd, a negatív példaként szolgáló, konformista Belvizi család ellenpontjaként: a társadalomban való érvényesülésre.

Nemere *A fantasztikus nagynénijében* Amália nagynéni oldtimer autója, Tivadar lesz médium,⁴³ egyrészt Csaba és Huba az unalmas családi vakációból való kiszabadulásának médiuma, másrészt, a két kiskamasz a nagynéni emlékeinek, gyerekkori szerelmeinek helyszíne felé (ezt az egykori szerelme, a néhai fiatalembert keresik, és többször is hamis nyomon járnak), térben és a szimbolikus időben tett utazásainak médiuma az autó. (Meg itt is a telefon, és a népességnyil-

41 Ahol én akkor éltem, egy húszeszes kisvárosban még kézikapcsolású telefonközpont működött a postán, telefonos kisasszonnyal, és a magánlakásoknak háromjegyű telefonszámok voltak!

42 Karinthy Ferenc *Bösendorfer* című, egy zongora-eladás körül zajló virtuóz telefonbetyárkodást színre vivő, elégikus „drámáját” 1966-ban mutatta be a Madách Színház. 1982-ben, a *Telefon-papa* megjelenésekor Debrecenben és a budapesti Játékszínpán, Berényi Gábor rendezésében is műsoron volt a darab. Kötetben: KARINTHY Ferenc, *Magnóliakert* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1982), 5–42.

43 Csukás *Keménykalapjában* Saroltának hívják az öreg autót.

vántartó kartotékrendszer.) Van egy hasonló, az utazás szimbólumát megjelenítő dolog a *gyermekrablók*ban is, Lajcsika apukájának piros kamionja, ami a történetben éppen Párizs felé tart.

A kétbalkezes is használja a kor technikai médiumait mint szimbólumokat. Például a tévét, vagyis Éliás Tóbiás krimit néző szüleit, akiket beszippant a képernyő fiktív világa, és észre sem veszik, hogy a kisfiú közben elment egy mesébe szerencsét próbálni. „A varázsló és a kisfiú egyedül maradtak. Némán vártak, míg a szülők kényelembe helyezkedtek odaát. Az ajtó alatti résen beszivárgott a televízió kékeszürke fénye és az esti krimi hátborzongató zenéje.”⁴⁴ Vagy a szintén tévét néző, nassolgató idős házaspárt:

A fal túloldalán egy idős házaspár üldögélt a tévé előtt. A két fotel között asztalka, rajta tálcán vajas-sajtos-sonkás falatkák s egy ezüst bonbonos dobozban színes cukorkák. Mosolyogva üldögéltek, olykor egymás felé kínálták a falatkákat meg a cukorkákat, ilyenkor mindketten mosolyogva háritották el a kínálást. A képernyőn gyönyörű szőke lányt fojtogatott egy fekete kesztyűs kéz.⁴⁵

Voltaképpen a tévé is mese, felnöttmese, amibe Éliás Tóbiás szülei és az idős házaspár belefeledkeznek, a különbség – de ez lényeges különbség! –, hogy minden felnőtt ugyanabba az egy mesébe lép át a saját világából, míg Fitzhuber Dongó megjelenése a saját, egyszerű és megismételhetetlen mese ígéretét hozza el a kisfiúnak.

Ilyen médiatechnológiai eszközök Békés Pál regényében Anton és Antenna, a két tetőn ácsorgó szerelmes „vevőegység”, „a két központi tévéantenna”, „akik mindent tudnak”, és emiatt egy kicsit félelmetesek. (Voltaképpen az emberek hétköznapi életét megfigyelő titkosszolgálatok metaforái.)

- Szóval – vette át a szót Éliás Tóbiás a megfélemlített Fitzhuber Dongótól –, mi azt szeretnénk tudni, hogy hol lakik a szépséges Lanolin királykisasszony, Első Badar legkisebbik leánya.
- Csak ezt?
- Hogyhogy csak? – hökkent meg Tóbiás. – Ez nem akármilyen csekélység.

44 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 33.

45 Uo., 57.

- Persze hogy nem. Éppen ezért nem is különösebben érdekes. Mert mi, Antenna meg én, akik mindent tudunk, bármely hihetetlen apróságot elmondunk, ha érdekel. Hogy valaki mit reggelizett, mikor fűzte be a cipőjét, hány lyuk van a zokniján, és hány tömés a fogain. Tudjuk, mit gondol reggel, délben és este, és miről álmodik, sőt mi az, amiről még csak nem is álmodik. Hallani akarod mindezt Lanolin királykisasszonyról?
- Nem! – kiáltotta Éliás Tóbiás. – Nem – tette hozzá csendesen.
- Én csak azt akarom tudni, hol van. És biztosan megstoppolja a zokniját, a foga hibátlan, és ha akarja, majd elmondja nekem, mire gondol, és miről álmodik.⁴⁶

Médium a bolond/bölcs szemüvege és távcsöve is;⁴⁷ de médiumként heterotópia-ként funkcionál a lift is, ami újabb és újabb „fantasztikus” terekbe viszi Tóbiást és Dongót.⁴⁸ Alkalmi médiumként működhetnének (csak használhatatlanok) a fűtőcsövek, amiken kopogással lehetne üzeneteket küldözgetni, ha a titokzatos szörnyeteg morgása (mint a jacobsoni kommunikációs csatornában a *zaj*) nem tenné érthetlenné a jeleket. „[...] [H]íába kopogok a csöveken segítségért, alattam visszakopognak, de eszükbe sem jut, hogy nem jókedvemből ütögetem a csövet, hanem segítségére szorulok! Ez az én szomorú történetem. Ti vagytok az elsők, akik becsöngettek hozzám...” – mondja Lanolin királykisasszony Éliás Tóbiáséknak a bezáródott ajtón keresztül a kilencedik fejezetben.⁴⁹ Másfelől, a mesei fiktitivásban magát a varázslást, a varázsigét, az A-ból B-be jutás és az átváltoztatások mágikus eszközét (a meseelméletben a Propp előtti definíciók úgy szólnak, hogy attól tündérmese valami, hogy varázslat, átváltozás, a todorovi „csodás” mozzanata jelenik meg benne)⁵⁰ is mediális eszközöknek tekinthetjük: szorosabban véve a sokszor parodisztikusan *hatástalan* varázsigéket tekinthetjük médiumoknak. Vagyis a funkciójukat be nem töltő médiumokban, a hibásan átvitt üzenetekben viszi színre *A kétbalkezes* a komikumot.

46 Uo., 78–79.

47 Uo., 107–112.

48 Az ötödik, kilencedik, tizenhetedik és tizenkilencedik fejezetekben.

49 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 89.

50 Vlagyimir PROPP, *A mese morfológiája*, ford. SOPRONI András (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 11–26.

Külön elemzés tárgya lehetne a varázsigék nyelvi anyaga: a mai gyerekolvasó a nyolcvanas évek olvasóival szemben aligha tudja, mit jelent a „fékon”, vagy honnan jön a „dzsinnadratta”? A *fékon* a férfi konfekció rövidítése és egy akkor még létező textilipari vállalat neve, ami fehérenműket, férfingeket gyártott. A „Dzsinnadratta, dzsinnadratta, / Dzsinna, dzsinna...” a csinnadratta elferdítése, a magyar nyelvbe az osztrákból jön, ahol „tschindarassa”-ként ismerik. Ez pedig a 18–19. század fordulóján népszerű, indulószerű, törökös zenei ritmusoknak a hangutánzó szava, valamiféle egykorú szájdob, „beatbox”. A *kétbalkezes* konkrét varázsigéje ráadásul *hallhatóan* az August von Kotzebue *Athén romjai* című színpadi művéhez Beethoven által írt kísérőzenéből van (aminek 1812-ben, a pesti Német Színház megnyitóján volt az ősbemutatója), Beethoven művének No. 4-es zenekari száma a török indulók ritmusát utánozza.⁵¹

Van azonban még egy „médiatörténeti” vonatkozása Békés Pál meseregényének. Mai eszünkkel nem nehéz *A kétbalkezes varázsló* narratív struktúrájában, epizodikus szerkezetében a szabadulós játékok, az úgynevezett *escape room*-ok logikai felépítését meglátni.⁵² Ez a logika, ha nem is alapvetően, de különbözik a mesék cselekményes logikájától, mert nem elég egy adott varázseszközre vagy segítőtársra szert tenni, amivel minden akadályt le lehet küzdeni. A feladatok jutalmául megszerzett varázseszközzel csak egy újabb feladatot, egy újabb varázseszköz, kód, „kulcs” megszerzését tesszük lehetségessé, és azzal egy még újabbat és így tovább. Így folyik *A kétbalkezes*ben az ideiglenesen érvényes varázseszközök, az újabb feladatok megoldásához asszisztáló átmeneti segítőtársak megszerzésének menete. Az ötödik fejezettől, amely „megindítja hőseink szívét és az események láncolatát”, így jutnak el a lifttel a királyhoz, a királytól a nyugdíjas boszorkányhoz, a boszorkánytól a dzsinnek segítségével a nem nyíló ajtón át a tetőre, a tetőn az antenna-szerelmepár *hírügynökségéhez*, tőlük a 111-es számú lakásba, Lanolin királykisasszonyhoz, akivel csak az ajtón keresztül tudnak szót váltani, mert még meg kell szerezni a kulcsot a Nagy Kulcsmásolótól, de ehhez szükség van az étekgó és az udvari bolond útmutatására, a kulcsmásolót is ki

51 A zenekari tétel zongorakivonata, az előadó Jevgenyij Kiszin. Ld. „Ludwig van Beethoven: Turkish March. From »The Ruins of Athens« (piano solo version)”, *Youtube.com*, hozzáférés: 2024.05.24, <https://www.youtube.com/watch?v=p2zE-abwhfg>

52 Részletes tipológia és történeti áttekintés: Katriina PENTTILÄ, *History of Escape Games: examined through real-life and digital precursors and the production of Spygame*, School of History, Culture and Arts Studies (Turku: University of Turku, 2018), hozzáférés: 2024.05.12, <https://www.utupub.fi/handle/10024/145879>

kell szabadítani a Csikorgó Csőkorgó fogságából, és meg kell küzdeni a kukákkal. Kiderül, hogy a mesei értelemben vett nagy ellenség, a szörny tulajdonképpen nem is ellenséges: és innen már minden mehet a megoldás felé, a „szanált” néhai királyság lakói összetalálkozhatnak a tömbház földszinti mozgalmi helyiségében.

A királylányt kereső mesehős, Éliás Tóbiás számára nem Fitzhuber a mindent megoldó segítő, kettősük ugyanúgy próbálkozik, hibázik, „bénázik” minden alkalommal, ahogy az escape roomok játékosai sem azonnal találnak rá a helyes megoldásokra. A tizenhatodik fejezetben olvassuk a következő párbeszédet:

– Ez ugyan nem Csikorgó Csőkorgó ellen való, de azért megpróbálkozhatunk vele. – Felemelte varázspálcáját, a kazánra meredt, és foghegyről odavetette:

Ej mi a kő! tyúkanyó, kend
A szobában lakik itt bent?

Várt egy kicsit. Semmi sem mozdult. Fitzhuber Dongó sajnálkozva vállat volt.

– Ez mi volt? – kérdezte Dzsinn Tata tiszteletteljesen suttogva.
– Semmi-semmi – legyintett Dongó felhős homlokkal –, afféle be-
melegítés. Nincs jelentősége.⁵³

A hibázás alapja a vers, a líra archaikus definícióira való sztereotipikus utalás, mintha azt mondanánk: „mágikus szövegnek bármilyen vers megteszi”, még az iskolai memoriter-tudásunk alapdarabja is. A mai befogadó nyilván a 2000-es évek után megjelent számítógépes-szabadulós játékokban, vagy a külön szubkultúrává alakult – az összefoglalók külön magyar ágát is emlegetik ennek a kultúrának⁵⁴ –, a „részvételi”, élő szabadulósobák játékos világában szerzett tapasztalatait fogja beleolvasni *A kétbalkezes varázsló*ba, ami ezekhez a játékokhoz tényleg nagyon hasonló történetvezetési logikát mutat. Ugyanakkor médiatörténeti szempontból érdekes tény, hogy az escape roomok eredetije egy éppen 1980 és 1984 között,

53 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 139. Petőfi *Anyám tyúkjá* című versének felütését Lázár Ervin is parafrázeálja, *A Négyszögletű Kerek Erdő* című könyvében. LÁZÁR Ervin, *A Négyszögletű Kerek Erdő* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985), 104–114.

54 Vö. MARIA VARGA, „Budapest Escape Rooms Guide”, *havefun.travel*, hozzáférés: 2024.05.12, <https://havefun.travel/things-to-do/activities/budapest-room-escape-guide-2020/>

4 évadban, összesen 19 epizóddal, a BBC1 és BBC2 brit állami csatornákon, kiugró nézettséggel sugárzott vetélkedő-show volt, a *Now Get Out of That* („Szabadulj ki”?).⁵⁵ A szabadulós logikára épülő vetélkedőben a csapatok Bernard Falk narrátori és játékmesteri instrukcióit követve oldanak meg feladatokat (a csapat-tagok szoros kooperációra vannak „rákényszerítve”, de játékmesternek azért lennie kell!), hogy az egyes feladatok megoldása után újabb és újabb problémákba ütközzenek, míg a küldetésüket teljesíteni tudják, és elérik a kitűzött, végső célt: kiszabadulnak a kastélyból.⁵⁶

Merényi Ágnes elmondása alapján Békés Pál, a fiatal író, angol szakos tanár, 1981-ben egy Londonban élő barátnőjénél időzött hetekig, itt szembesülhetett a televíziós médiumok az akkori magyar tévénező számára felfoghatatlan bőségével, az akkor és ott már létező műholdas és kábeltévés technológia százszámra elérhető csatornakinálatával – amikor nálunk még a pártállami információs buborék fenntartása érdekében csak két földi sugárzású, állami csatorna létezett –, és ekkor láthatta az angliai csatornakinálatban is komoly nézettségi mutatókat hozó műsort, a *Now Get Out of That* escape-show-t. Más, a korszak népszerű, magyar médiaszemélyiségei, vetélkedőírók és játékmesterek egyébként is „képben voltak”, sorra vadásztak az adaptálható nyugati vetélkedők játéktechnikai és narratív megoldásaira, még úgy is, hogy esetleg a VHS elődjének tekintett Betamax kazettákon hozták haza tanulmányozásra ezeknek a felvételeit.⁵⁷

A kétbalkeszes szabadulós/szabadítós elbeszélői logikája tehát nagyon is közel áll Bernard Falk vetélkedő-showjának „dramaturgiájához”. Abban az értelemben is, hogy a regény narrátora és egyik főhőse, Fitzhuber Dongó osztozik a vetélkedő narrátori/jatékmesteri funkcióin, illetve, pontosabban, ez Békés ironiát teremtő innovációja: Fitzhuber olyan játékmester, aki nem ismeri a játék forgatókönyvét, aki egyszerre játékmester és játékos is.

A 80-as évek elejének magyar gyerekregényei szinte túltematizálják a médiumok jelenlétét, mégis, alig van közöttük olyan, amely ennek a közegnek a kódolt hibáit, defektusait ironikusan kezelné. Amikor Hecseki Boldizsár alhadnagy illetéktelenül használja a rendőrségi infrastruktúrákat, amikor a gézengúzok taxis

55 A játék rövid leírásához ld. „Now Get Out of That”, *ukgameshows.com*, hozzáférés: 2024.05.12, http://www.ukgameshows.com/ukgs/Now_Get_Out_of_That

56 Az első évadban a herefordshire-i Eastnor kastélyból.

57 Egri János finnországi tartózkodása során, az ott látott scrabble-szerű vetélkedők és kvízzjátékok, Vágó István pedig az angliai és németországi útjain szerzett ötletek, minták alapján írta meg az itthon nagyon sikeres tévéműsorai forgatókönyveit.

segítői egy nem-állami, központi irányítás nélküli médiumot, a CB-t használják a keresésben: még csak nagyon rejtetten jelenik meg ez az ironia. Lehet, hogy csak mi olvassuk bele, az akkor valóságos, ma már abszurdnak tetsző, eltűnt médiatechnológiák miatt. Talán a *Telefon-papa* alkalmaz először olyan narrációt, amiben a hibák, a félretárcsázások és a telefonautomata spontán félrekapcsolásai viszik előre a cselekményt. Szigorúbban véve, a 80-as évek elejének gyerekregény-kanonjából talán csak ez a történet az, amelyre azt mondhatjuk, hogy közvetlen előzménye Békés Pál *meseregényének*, a sikertelen, „kétbalkezes” próbálkozások sorából összeálló narratív stratégiát olvasói játékká alakító regénynek. Ez azonban egy új gyerekirodalmi kánon bejelentésének is tekinthető.

Hansági Ágnes a gyerekirodalmi kánonváltások kapcsán Aleida Assmann-t idézi:

A hetvenes években megkérdőjeleződött az a képzesi, oktatási kánon, amely az iskolákban és az egyetemeken a tradicionális szövegeket és értékeket változatlanul írta elő. Ez ellen a többé-kevésbé szenvedélyes tradicionalizmus ellen irányult az a képpromboló impulzus, amely a maga energiáit a társadalom és a történelem alapvetően megváltozott önértelmezéséből merítette.⁵⁸

Majd így folytatja: „Assmann áttekintése azért is lehet különösen tanulságos, mert a magyar oktatásnak ma úgy kell megküzdenie a digitális univerzum és az Y, Z és hamarosan az alfa-generáció kihívásaival, hogy sem az ikonoklasztikus, sem a klasszicista fázis »munkáját« korábban nem végezte el, pontosabban: nem végeztük el.”⁵⁹ Talán érdemes a 80-as évek, az említett regények és Békés Pál *A kétbalkezes varázslója* kapcsán ezt tovább pontosítani, és a tanulmányomban vizsgált szövegekre alkalmazni: a (gyerekirodalmi) kánonnal való szembenézést alapvetően nemcsak a nyolcvanas évek magyar kultúrpolitikai viszonyai hátráltatták, de az is, hogy a nyolcvanas évek elején nálunk ezt a munkát egy rendkívül

58 HANSÁGI Ágnes, „Kánonon innen és kánonon túl”, in *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikoletta, 33–52 (Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017), 51–52. Az Assmann-idézet forrása: Aleida ASSMANN, „Kanonforschung als Provokation der Literaturwissenschaft”, in *Kanon – Macht – Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, hg. Renate von HEYDEBRAND, 47–59 (Stuttgart–Weimar: Metzler Verlag, 1998), 47–48.

59 Uo.

elmaradott (vagy szándékosan nem fejlesztett) médiastruktúra keretein belül kellett volna elvégezni. A korszak gyerekgényei alapvetően arról szólnak, hogy az akkori felnőttekkel szemben éppen a gyerekhősök azok, akik igyekeznek ezeket a regionális/politikai médiahasználati hátrányokat leküzdeni.

Bibliográfia

- [N.N.]. „Szerkesztői üzenetek”. *Élet és Irodalom* 28, 5. sz. (1984): 2.
- A. L. „A kétbalkezes varázsló”. *Film, Színház, Muzsika* 28, 4. sz. (1984): 20.
- ASSMANN, Aleida. „Kanonforschung als Provokation der Literaturwissenschaft”. In *Kanon – Macht – Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, herausgegeben von Renate von HEYDEBRAND, 47–59. Stuttgart–Weimar: Metzler Verlag, 1998.
- BÁLINT Ágnes. *A szeleburdi család*. Sirály könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BERKES Péter. *Az öreg bánya titka*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969.
- BERKES Péter. *Utánam, srácok!* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.
- BERKES Péter. *Bezzeg a Töhötöm!* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
- BERKES Péter. *Fűre lépni veszélyes!* Illusztrálta SAJDIK Ferenc. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- CSUKÁS István. *Keménykalap és krumpliorr*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1973.
- CSUKÁS István. *Nyár a szigeten*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.
- CSUKÁS István. *Vakáció a halott utcában*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1978.
- H. N. „Kétféle Drakula – Megtalálják-e a mesét? Beszélgetés három bemutatóról”. *Petőfi Népe* 39, 267. sz. (1984): 5.
- HALLQVIST, Britt Gerda, SJÖSTRAND, Ingrid és WIDERBERG, Siv. *Ami a szívedet nyomja*. Fordította Tótfalusi István. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.
- HANSÁGI Ágnes. „Kánonon innen és kánonon túl”. In *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerkesztette HANSÁGI Ágnes, HERMANN

- Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikoletta, 33–52. Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017.
- ISER, Wolfgang. *A fikatív és az imaginárius*. Fordította MOLNÁR Gábor Tamás. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
- ISZLAI Zoltán. „Két magyar eredeti”. *Élet és Irodalom* 28, 4. sz. (1984): 13.
- JANIKOVSKY Éva. *Málnaszörp és szalmaszál*. Illusztrálta RÉBER László. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970.
- KARINTHY Ferenc. *Magnóliakert*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1982.
- KATKÓ István. *Telefon-papa*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
- LÁZÁR Ervin. *A Négyszögletű Kerek Erdő*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985.
- „Ludwig van BEETHOVEN: Turkish March. From »The Ruins of Athens« (piano solo version)”. *Youtube.com*. Hozzáférés: 2024.05.24. <https://www.youtube.com/watch?v=p2zE-abwhfg>
- MÁNDY Iván. *Csutak a mikrofon előtt*. Sirály könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970.
- MOLNÁR Gabriella. „A kétbalkezes varázsló: Bemutató a Játékszínben”. *Esti Hírlap* 28, 292. sz. (1983): 2.
- NÁNAY István. „Előadások – gyerekeknek”. *Színház* 17, 9. sz. (1984): 37–42.
- NEMERE István. *A fantasztikus nagynéni*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980.
- NÓGRÁDI Gábor. *Hecseki és a gyermekrablók*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1983.
- NÓGRÁDI Gábor. *Hecseki és a kedves betörők*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987.
- „Now Get Out of That”. *ukgameshows.com*. Hozzáférés: 2024.05.12. http://www.ukgameshows.com/ukgs/Now_Get_Out_of_That
- Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Színházi Adattár*. Hozzáférés: 2024.05.12. <http://resolver.szinha.tortenet.hu/collection/OSZMI39761>; <http://resolver.szinha.tortenet.hu/collection/OSZMI37536>
- ÖKRÖS László. „A kétbalkezes varázsló”. *Új Tükör* 21, 1. sz. (1984): 3.
- PENTTILÄ, Katriina. *History of Escape Games: examined through real-life and digital precursors and the production of Spygame*. School of History, Culture and Arts Studies. Turku: University of Turku, 2018. Hozzáférés: 2024.05.12. <https://www.utupub.fi/handle/10024/145879>

- PROPP, Vlagyimir. *A mese morfológiája*. Fordította SOPRONI András. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- RANSCHBURG Jenő. *Családi kör*. Budapest: Minerva/RTV Kiadó, 1977.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok meg az idegenforgalom*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok a Balatonnál*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok a Hortobágyon*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1988.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok az Alpok alján*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1991.
- SZENTMIHÁLYI Viktor. „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”. *Pedagógusok Lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.
- VARGA, Maria. „Budapest Escape Rooms Guide”. *havefun.travel*. Hozzáférés: 2024.05.12. <https://havefun.travel/things-to-do/activities/budapest-room-escape-guide-2020/>